

ALTAY ve HAKAS TÜRKÇESİNDEKİ ŞİMDİKİ ZAMAN KİPLERİNİN MUĞLA AĞZIYLA KARŞILAŞTIRILMASI

MEHMET KARA

Türk dili, zamana ve mekâna meydan okurcasına, asırlar öncesinde ayrılan Sibiryaya Türkleriyle bile aralarındaki dil bağı, bunca siyasî, kültürel ve etnik olumsuzluklara rağmen koparmamıştır. Kaldı ki, Sibiryaya Türkleriyle Türkiye Türkleri arasında, yaşayış, kültür ve inanç açısından da, artık büyük farklılıklar oluşmuştur. Ancak biz, bugün bu Türk halklarını tanıyabiliyor ve onların dillerini anlayabiliyorsak, Türk dilinin büyüklüğü ve köklülüğü sayesinde. Ayrıca; bu Türk halkları, varlıklarını günümüze kadar sürdürebilmişlerse de Türk dili sayesinde olmuştur.

Dil, koruyuculuk vasfı taşır ve her boy, kendi ağızında barındırdığı ekleri ve gramer şekillerini kolay kolay değiştirmez. Bu durumu, Anadolu bölgesinde çok iyi görebilmekteyiz. Yüzyıllar boyunca çeşitli yurtlardan göç eden Türk boy ve urugları sürekli olarak Anadolu'ya yerleşmişlerdir. Göç eden halklar, gittikleri bölgelerdeki kardeş ağızların tesirlerine rağmen yine de kendi ağızlarını korumuş ve kendi boylarının dil varlığını ön plânda tutmuşlardır.

Zamanla Anadolu'nun çeşitli bölgelerine yerleşmiş olan bazı Türk boylarının ağızlarının araştırılıp incelenmesi ve özellikle bu ağızların, Anadolu dışındaki Türk halklarının dilleriyle karşılaştırılması, Türk dilinin ve boylarının geçmişinin ve geleceğinin tespit edilmesi açısından da son derece önemlidir. Bu gibi çalışmalar, dilin zenginleşmesine, bağların güçlenmesine, bölgenin etnik yapısının aydınlatılmasına katkı sağlayacaktır.

Bugün, Anadolu'nun küçük bir parçası olan Muğla ağızında kullanılan şimdiki zaman kipinin, Altay ve Hakas Türkçelerinde de şekil, anlam ve fonksiyon olarak çok benzer bir kullanıma sahip olduklarını görmekteyiz.

Bu benzerliğinin en büyük sebebi, Sibiryaya Türklerinin yazılı edebiyatlarının çok geç dönemlerde oluşmaya başlamasıdır. Çünkü Sibiryaya Türklerinin sözlü edebiyatı çok zengindir. Sözlü dil, eski gramer şekillerini ve dil hususiyetlerini kendi bünyesinde daha çok korur ve saklar.

zamanında yapılmış bir türden biridir.

Kaya tıdı **kak-a tur-ur**

Kaya tıdını **uovuyor.**

Balık telim **bak-a tur-ur**

Birçok balık **bakıyor.**

Kölüng takı (ol) küşerür.

Gölcük dahi taşar.” DLT I, 73

... Anın künde art-a tur-ur bu bida. “... onun için bu bid’at her gün artıyor.”

AH 404⁴

Harezmi Türkçesinde ise şimdiki zaman, **-a /e, -ı / i, -u / ü**, zarf-fiil ekli esas fiil tur- yardımcı fiilinin geniş zaman eki almış şekliyle birleşerek şimdiki zaman anlamını oluşturur.

1 Nurettin Demir, Güney Batı Anadolu Ağzlarında Kullanılan Şimdiki Zaman Eki -ik gelir, Uluslar Arası TD Kongresi (26 Eylül-1 Ekim 1992) Ankara 1996.

2 Volkan Coşkun, “Tarihi ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Zaman Kavramı Taşıyan -a/e,-ı/i. -o/ö, -u/ü, -y zarf-fiil ekleri,” Çanakkale Üniv. 30 Mayıs 1998 Türk Dili Alanında Karşılaştırmalı Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu.

3 *agm.*.s.4.

4 *agm.*.s.5.

Ol baru **kel-e tur-ur** fulanka. “O filana geliyor.” ME 137-2

Aydı: dostunga **ilet-e tur-ur**. İblis aydı: seni kurban kılmakga **ilet-e tur-ur**.
“... götürüyor.” KE 145

Kıpçak Türkçesinde şimdiki zaman, -a / e, -ı / i, -u / ü, -y zarf-fiil eklerine sahip esas fiiller, tur- ve yorı- yardımcı fiillerinin geniş zaman eki almış şekliyle veya geniş zaman ekinin kaybolması neticesindeki şekillerle birleşerek, şu anda yapılmakta olan iş ve oluşu ifade eden şimdiki zaman eklerini oluşturabilmektedir.

Al-a dır men < **al-a tur (ur)** men “alıyorum” TZ 44 a-b

Kel-e dir biz < **kel-e tur (ur)** biz “geliyoruz” TZ 53b,71b

Başlay-yor TZ 75a, **başlay-yorur** TZ 75a, **kel-e-yor** TZ 75a, **kel-e-yorur** TZ 75a⁵

Çağatay Türkçesinde, -a / e, -y, -yu / yü* (*vezin gereği sadece şiirde kullanılır.) zarf-fiil eklerine sahip esas fiiller, tur- yardımcı fiilinin geniş zaman eki almış şekli veya geniş zaman ekinin kaybolması neticesinde oluşan -dur/dür veya -tur/tür ekli şekillerle birleşerek yer yer şimdiki zaman ve yer yer geniş zaman anlamları oluşturmaktadırlar. -a / e zarf-fiil eki, ünsüzle biten fiil tabanlarına; -yu/yü zarf-fiil eki ise sadece ünlüyle biten fiil tabanlarına getirilir. Bu dönemde bir yandan -a/e, -y + turur/durur veya -dur/dür yapıları zaman teşkil ederken, diğer yandan da turur / durur, -dur / dür yapılarının eriyip kaybolması sonucunda -a/e, -y, zarf-fiil ekleri, tek başlarına zaman kavramı taşımaya başlamışlardır.

Kördi, neçe keme su yokarisıdın **kel-e tur-ur**. “Gördü ki nice gemi nehrin yukarisından gelmektedir.” Z 39a:19

Bu küngeçe târih-i câmi’i biti-y-dür. “Bugüne kadar umumî bir tarih yazmaktadır. Mec. 75b:10

Yusuf ısını **tap-a dur** men bu dem. “Şu an Yusuf’un kokusunu duyuyorum.” H 67b:10⁶

5 Ali F. Karamanlıoğlu, *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Ankara 1994, s. 129.

6 Volkan Coşkun, *agm.*, s.7.

KUZEYDOĞU TÜRK LEHÇELERİ:

1. Altay Türkçesi

Altay Türkçesinde beş şimdiki zaman kipi bulunmaktadır:

I. -at / et, -ot / öt, -yt ekleri:

Ünsüzle biten fiillere **-at/et, -ot/öt** ekleri, ünlüyle biten fiillere ise **-yt** eki gelmektedir. Bu ek, şimdiki zamanda olagelen ve söylendiği anda da devam etmekte olan bir hareketi, olayı anlatmak için kullanılır. Ayrıca geçmişteki olayları hikâye etmesi bakımından da geniş zaman özelliği gösterir. Biz ekin, **-a/e** zarf-fiil + tur- yardımcı fiilin birleşmesi neticesinde meydana geldiğini ve zamanla haploleji yoluyla tur- fiilindeki **-ur** ekinin kaybolması sonucunda, ekin bu şekli aldığı kanaatindeyiz. Altay Türkçesinde, **-at/et,-ot/öt** eklerindeki **“t”** sesi iki ünlü arasında kaldığı zaman tonlularak **“d”** sesine döner.

Barganda, kanay barat? -dep	“Gittiğinde nasıl gider? diye
Kelgende, kanay kelet- dep	geldiğinde nasıl geliyor- diye
Er-Samır surap turdı.	Er-Samır sordu.” ES 39.

Tranzistor bar bolzo deydim... “Transistor olsa diyordum...” ET 209⁷.

aç-ad-ım “açıyorum” **aç-ad-ıbis/aç-ad-ıs** “açıyoruz”, **bol-od-ım** “oluyorum”

Bu ek **Nogay, Karakalpak, Yeni Uygur ve Özbek Türkçelerinde -adı/edi, -idu** şeklinde yaşamaktadır.

II. -ıp zarf-fiili ve t’at- (yat-) yardımcı fiilinin geniş zamanı ile teşkil edilen şimdiki zaman:

Bu gibi, analitik şekillerle oluşan şimdiki zaman kiplerinde, esas fiil asıl anlamını muhafaza ederken, yardımcı fiiller leksik anlamını kaybederek, zarf-fiil ekleriyle birlikte şimdiki zamanda yapılan bir hareketi haber veren şekil ve zaman eki olarak görev yaparlar.

Eski Türkçedeki **-y-**’ler, Altay Türkçesinde palatal **t’ye (t’)** döner.⁸ Bu ses Türkiye Türkçesinde **y** şeklindedir.

⁷ Figen G. Dilek, Altay Türkçesinde Fiil, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1996.

⁸ *age.*, s.11.

Eski T.	Altay T.	Türkiye T.
Yaş	t'aş	yaş
Yıl	t'ıl	yıl
Yarat-	t'arat-	yarat-

Tat- yardımcı fiilinin son sesi -t-, iki ünlü arasında kalınca tonlularak -d' ye döner. Tat- yardımcı fiilindeki geniş zaman ekinin varlığını teklik ve çokluk üçüncü şahsın çekimindeki son sesteki ünlü kalıntılarından anlıyoruz.

Al-ıp t'ad-ım "alıyorum", **al-ıp t'at / al-ıp t'adı / al-ıp t'adır / al-ıp t'adırı** " alıyor" **al-ıp t'adılar** "alıyorlar"

Men mında 1970 t'ıldan beri **t'adıp t'adım** "Ben burada 1970 yılından beri yaşamaktayım" RAR 69.

Sler Altaylap **ondop t'adaar** ba? "Siz Altayca anlıyor musunuz?" RAR 10

Ünsüzle biten bütün fiillerde kalıbın içindeki "p" zarf-fiil eki düşebilir ve t'at- yardımcı fiili âdeta kip eki gibi bir görünüm alabilir.

Kara, men ayt **t'adım**. "Kara, ben söylüyorum." IEİ 130'

III. -ıp zarf-fiili ve tur- yardımcı fiilinin geniş zamanı ile teşkil edilen şimdiki zaman:

Şimdiki zaman kipinin bu yapısı, çok önceden başlamış, konuşulan zamanda da kısa aralıklarla devam eden bir işi, hareketi ve durumu ifade etmek için kullanılır.

al-ıp tur-ım "alıyorum, alırım" **al-ıp tur-ıbıs / al-ıp tur-ıs** "alıyoruz"
al-ıp tur-ıñ **al-ıp tur-ıgar**
al-ıp tur-ıgar / al-ıp tur-aar (nezaket) **al-ıp turı / al-ıp turı(lar)**
al-ıp turı

slerdin kelgeneerge sürekey **süünip turım**. "Sizlerin geldiğine çok seviniyorum" RAR 16.

Bastıra küünisten slerge ırıs, su-kadık, işte t'edimder **küünzep turus**.

"Sizlere bütün kalbimizle mutluluk,esenlik, işinizde başarılar diliyoruz." RAR 30.

[REDACTED]

“Yaşlı adam şu anda çocuklara masal anlatıyor.” ATG 133¹³.

10 *age.*, s.85,171.

11 *age.*, s. 87.

12 *age.*, s. 88.

13 *age.*,s. 89.

II., III., IV. Ve V. Tip analitik şimdiki zamanları meydana getiren (t'at-, t'ur-, t'ür-, otur) yardımcı fiiller, cümlede asıl fiil olarak kullanıldıklarında yer yer az da olsa soru cümlelerinde şimdiki zaman anlamı taşımaktadırlar.

Anda ne **туруң**? “Orada ne duruyorsun?” İEİ 76.

Amırıp mında **t'adıñ ba**? “Dinlenmek için burada mı yatıyorsun?” ES 42.

2. Hakas Türkçesi

Hakas Türkçesinde beş tane şimdiki zaman kipi kullanılmaktadır.

I -Ça /Çe eki:

Hakas Türkçesinde, en çok kullanılan şimdiki zaman kipidir. Bu kip anlam ve fonksiyon bakımından Türkiye Türkçesindeki -yor' a tekabül eder.

-ça / çe eki, “yat-” fiilinin kısaltılmış şeklidir¹⁴. Eski Türkçedeki ve Türkiye Türkçesindeki bazı y'ler Hakas Türkçesinde ç'ye döner.

Eski T.	Türkiye T.	Hakas T.
Yarım	yarım	çarım
Yadak	yaya	çazag
Yer,yir	yer	çir
Yalın	yalın (alev)	çalın

Men sirerni çahsı **anarçam**. “Ben sizleri iyi anlıyorum” RHR 15.

Gorodta pir çüs ilig miñ azıra kizi **çurtapça**. “Şehirde yüzelli binden fazla insan yaşıyor.” RHR 57.

Sirerni manikyur itçen kizi **toğınça** ba? “Sizde manikür yapan insan çalışıyor mu?” RHR 70.

Diplom institut tooshan soonañ **pirilçe**. “Diploma enstitü bitirildikten sonra veriliyor. RHR 60¹⁵.

II. -Çadır / Çedir eki:

Bu ek çok az kullanılır. Genellikle masal metinlerinde göze çarpar. Yat- yardımcı fiil ile tur- yardımcı fiilin birleşmesinden oluşmuştur. Ekin bir özelliği de yalnız par- (var-) ve kil- (gel-) fiillerine gelmesidir.

14 N. A. Baskakov, Grammatika Hakasskogo Yazıka, Moskva 1975, s. 201.

15 Mehmet Kara, Hakas Türkçesinde Fiiller, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1996, s.74.

ekimdeki 1 sesinin auşme egiminde olduđu görülmektedir. Bu kipin olumsuzu yoktur. -ir eki sadece bu iki fiile getirilir.

Am polar iköleñ **parirler**. “Şimdi onlar ikisi gidiyorlar.” HÇN 132.

Haydar **parizñ**? “Nereye gidiyorsun?” Añnam parim. “Ava gidiyorum” GHY 206.

Kök inektiñ soonça ah inek **kilir**. “Gök ineğin arkasından ak inek gelir” HF 15.

Ahçabıs toozıl **pari**. “paramız bitiyor.” svecileri süris pari. “mumları takip ediyor.” HF 74.

V. Hakas Türkçesinde, tur-, odır-, çör- yardımcı fiilleri cümlelerde, leksik anlamları dışında kullanıldıkları zaman ve herhangi bir zaman belirten ek almadığı hâlde şimdiki zaman anlamı ifade eden bir özelliğe sahip olurlar. Böyle cümlelerde bu yardımcı fiiller, kendinden önceki asıl fiilden ayrı yazılırlar, bu

“Görsem, giriyorlar, ikisi Brigadirle birlikte.” GHY 207.

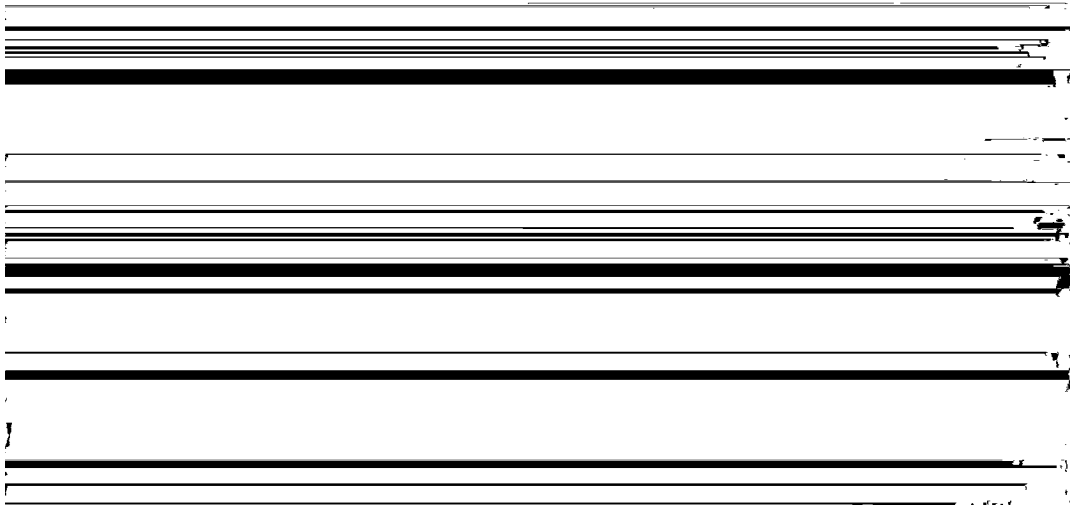
Tülgücek anıñ soonañ **çügirip odır.**

“Tilkicik onun arkasından koşuyor.” HÇN 132.

Muğla Ağzı

Muğla ağzının en karakteristik morfolojik özelliklerinden biri de, şimdiki zaman kipinin birkaç farklı yapıda kullanılmasıdır.

I. -yoru, / yorı < -a/e zarf-fiili ve yorı- “yürümek” yardımcı fiilinin geniş zamanı ile teşkil edilen şimdiki zaman:

Türkiye Türkçesinde -yor olarak standartlaşan bu ek, Muğla ağzında tam standartlaşmamıştır. Yani standartlaşma, zamanla dildeki ekler üzerinde birtakım ses değişiklikleri yapılarak ekin yaygınlaştırılması veya ekin daha fazla kullanım alanına ve miktarına sahip olması demektir.

Geliyoru âfândisi gâşmiş olu **dēyoru.** K 94/7.

Bi dān daha **deyi-veriyoru** K 97/16.

Yanaşmıyoru C 116.

II. -yo eki ile teşkil edilen şimdiki zaman:

-yor ekindeki r düşmesiyle oluşmuştur.

Neyä **āleyōsuñ?** K 97/29, Bö tütün **gırıyon** hindi.K 100/18, Bölü **idārā ediyos** K 102/10

III. -ıp zarf-fiili ve dur-(tur-) yardımcı fiilinin geniş zamanı ile teşkil edilen şimdiki zaman:

Muğla ağzında, en sık kullanıma sahip olan şimdiki zaman şekillerinden biridir.

N'ēdip duruñ? “Ne yapıyorsun” K 99/41 Ne **sorup-duruñ** “Ne soruyorsun” C 111.

Para **döküp-duruñ** ben buna. C 111, **Deyip durula** “Diyorlar” C 114 **Durup-duru** C 114.

IV. -ıp zarf-fiili ve bat- (<yat-) yardımcı fiilinin geniş zamanı ile teşkil edilen şimdiki zaman:

Ahmet Caferoğlu, buradaki bat- yardımcı fiilin, Türk şivelerinden bazılarında şimdiki zamanın meydana gelişinde rol oynayan yat- yardımcı fiili olduğunu -ıp ekindeki p'nin tesiriyle bat- şekline girdiğini ifade eder.¹⁷ Zeynep Korkmaz¹⁸ ve Tuncer Gülensoy¹⁹ da bu görüşü kabul etmektedir.

Yugurup-batırñ “yuğuruyorum” K 100/121

Bän **gälämē-patırñ** hindi. “Ben şimdi gelemiyorum” K 95/13

Oturu-mu batırñ? “oturuyor musun?” K 95/33 **Üşüyü-batırız** “Üşüyoruz” C 124.

Bazende -ı eki olarak görülen zarf-fiil eki, -ıp ekinden p'nin düşmesiyle ortaya çıkmıştır. **Gızardı-batırñ** K 94/2, **aranı-batır** **ımış** K 98/11, **akı-batı** K 95/31.

V. -ıp zarf-fiili ve bar- yardımcı fiilinin geniş zamanı ile teşkil edilen şimdiki zaman:

Bu şekil, git-, bar- yardımcı fiillerin arasında oluşur.

Gidip-barıñ “Gidiyorum” K 100/19, 102/14, **gidip-barıs** “Gidiyoruz” K 95/14.

VI. -ik (<-ip)²⁰ zarf-fiili ve gel- yardımcı fiilin birleşmesinden oluşan şimdiki zaman

Yarın gini-mi **gälik-gäliñ** ? “Yarın yine mi geliyorsunuz?” K 95/30.

Gaşıdan **gelik gelir**. “Karşıdan geliyor” C.116.

17 Ahmet Caferoğlu, *Muğla Ağzı, TDAY-Belleten*, Ankara 1962, s. 107-130.

18 Zeynep Korkmaz, *Güney Batı Anadolu Ağzları*, Ankara 1956, s. 92.

19 Tuncer Gülensoy, *Anadolu Ağzlarında Şimdiki Zaman Eki*, TKAE (İbrahim Kafesoğlu Armağanı) Ank. 1985.

20 Nurettin Demir, *Güney Batı Anadolu Ağzlarında Kullanılan Şimdiki Zaman Eki*.

Altay ve Hakas Türkçesi ile Muğla Ağzının Karşılıklı İlişkileri
zarf-fiilli şimdiki zaman şekilleri

1. **-a/ e + tur(ur)** : Eski Uygur Türkçesi, Karahanlı T., Harezmi T., Kıpçak T., Altay T.*, Hakas T.
2. **-u/ ü + tur(ur)** : Eski Uygur T., Karahanlı T., Harezmi T., Kıpçak T.
3. **-ı / i + tur(ur)** : Eski Uygur T., Karahanlı T., Harezmi T., Kıpçak T.
4. **-y + tur(ur)** : Kıpçak T., Çağatay T.**
5. **-a / e + yor(ır)** : Muğla Ağzında
6. **-çadır/ çedir, -çattır / çettir** : Hakas Türkçesi***
7. **-ça / çe** : Hakas Türkçesi****
8. **-İ(r) + par- (var-), kil- (gel-)** : Hakas Türkçesi
9. **-a / e + ko-** : Muğla Ağzı
10. **-yomaz** : Muğla Ağzı*****

21 Ahmet Bican Ecilasun, *Muğla Ağzında Kullanılan Bir Şimdiki Zaman Şekli -Şükrü Elçin Armağanı*, Ankara 1983, s. 261.

Türkçesinde de aynı anlamda, kelimeyi oluşturan ve gösterdiği yapıların varlığını tespit ettik.

4. Muğla ağzının karakteristik bir şimdiki zamanı olan gelipbatırı, gidipbatırı, oynapbatırı gibi **-ıp yatır(batır)**'lı yapıların Altay ve Hakas Türkçelerinde de yaygın olarak kullanıldığını tespit ettik.

5. Yazı dilindeki standartlaşmaya tam katılmamış olan Muğla ağzında analitik yollarla ve **fiil + zarf-fiil + yardımcı fiil** şekliyle oluşan yapılarda ikinci fiilin yani yardımcı fiilin asıl anlamını kaybederek yer yer kendinden önce gelen

* Altay T.'sinde -at/et, -ot/öt ekleri<a + turur'dan gelir

** -yu / yü Çağatay Türkçesinde vezin gereği kullanılır.

*** -Çadır/çedir, -çattır/çettir < çat- (yat-) -a + tur (ur) - fiilin birleşmesinden oluşmuştur.

**** - Ça/çe <çat- (yat-) fiilinin kısaltılmış şeklidir.

***** -yomaz < -a/e + yorı-, yardımcı fiilin kısaltılmış şeklidir: gel-e yorımaz > geli yormaz > geliyomaz.

7. Fiil + zarf-fiil + yardımcı fiil yapısıyla oluşan şimdiki zaman şekillerinde, Tarihî Türk Lehçelerinde tur- yardımcı fiilinin kullanıldığını, Altay Türkçesinde ise tur-, otur-, yat-, yürü- yardımcı fiillerinin kullanıldığını, Hakas Türkçesi ve Muğla ağzında ise bu yardımcı fiillere ilaveten par- (var-) ve kil- (gel-) yardımcı fiillerinin de kullanıldığını tespit ettik.

KISALTMALAR

- AH : Atebetü'l-Hakayık -Reşit Rahmeti Arat
ATG : Altay Tildiñ Grammatikazı-E.S. Tyuhtenava
AY : Uygurca Altun Yaruk- Ceval Kaya
C : Caferoğlu-Muğla Ağzı
DLT : Divanü Lugati't-Türk-Besim Atalay
ES : Er-Samır
ET : Eski Türkçe-A.M. V. Gabain
GHY : Grammatika Hakasskogo Yazıka-N.A.Baskakov
HÇN : Hakas Çonının Nımahtarı-Abakan-1986
HF : Hakasskiy Folklor-N.F.Katanov
HRS : Hakassko Russkiy Slovar-N.A. Baskakov, A.I. Grekul İnkijekova
HS : Haphıs Saashan
IEİ : Iris Ekelgen İjemdi-Tanıspay Sincin
K : Zeynep KORKMAZ-Güney-Batı Anadolu Ağızları
KŞÇ : Kem Suğaa Çurtapça-Timofey Nikoloyeviç Baltıjakov
ME : Mukaddimetü'l Edeb-Nuri Yüce
Mec. : Mecalisü'n-Nefa'is-Ali Şir Nevai

- Şükrü Elçin Armağanı, Hacettepe Ün. Ed. Fak. Yay. Armağan Dizisi, Ankara.
- Ergin, Muharrem (1980), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul.
- Ergin, Muharrem (1971), *Orhun Abideleri*, İstanbul.
- Gabain, A. Von (1988), *Eski Türkçenin Grameri* (çev. Mehmet Akalın), Ankara.
- Gülensoy, Tuncer, Anadolu Ağızlarında Şimdiki Zaman Eki, TKAE 23/1-2/1985 s.281
- Haceminioğlu, Necmettin (1996), *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Ankara 1996
- Kara, Mehmet (1996), *Hakas Türkçesinde Fiiller*, Gazi Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Karaağaç, Günay (1988), *Çağatayca El Kitabı*, İstanbul.
- Karamanlıoğlu, Ali Fehmi (1994), *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Ankara.
- Kaya, Ceval (1994), *Altun Yaruk, Giriş, Metin ve Dizin*, Ankara.
- Katanov, N. F. (1963), *Hakasskiy Folklor*, Abakan.
- Korkmaz, Zeynep (1995), *Güney-Batı Anadolu Ağızları*, Ankara.
- Multuyeva, G. E. Surazakova (1992), M. M., *Altay Til 2-6*, Gorno-Altay.
- Öner, Mustafa (1998), *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, Ankara.
- Şincin, Tanıspay (1993), *Ançılarının Teri*, Gorno-Altay.
- Timurtaş, F. Kadri (1987), *Eski Türkiye Türkçesi*, İstanbul.
- Turan, Mithas (1984), *Çurtas Çollarınça*, Abakan.
- Turan, Mithas (1984), *Pay Türek*, Abakan.
- Tyuhtenava, E. S. (1984), *Altay Tildiñ Grammatikası*, Altay.
- Verbitskiy, V. İ. (1969), *Grammatika Altayskogo Yazıka*, Kazan.